

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У даній статті здійснено емпіричний аналіз психолого-педагогічних особливостей розвитку музично-обдарованої особистості; уточнено та поглиблено сутність та зміст поняття музичні здібності та музична обдарованість; розглянуто психолого-педагогічні підходи та концепції щодо визначення структури музичної обдарованості; з'ясовано сутність поняття музичність як необхідної складової розвитку музичної обдарованості; емпірично визначено структурні складові музично-обдарованої особистості.

Ключові слова: музична обдарованість, музичні здібності, музичність, музично обдарована особистість, емпатія, мотивація досягнень, креативність.

Актуальність дослідження. XXI століття – ера гуманізації науки характеризується підвищеною увагою до людської особистості в її інтелектуальних, емоційних, творчих проявах. Творча особистість завжди була і залишається захоплюючою загадкою, великою таємницею, об'єктом дослідницьких пошуків представників гуманітарних наук. Одна з найскладніших та найцікавіших людинознавчих проблем – музична обдарованість, її формування та розвиток привертає увагу дослідників протягом століть та залишається актуальною у зв'язку з тим, що розвиток музичного смаку, емоційної чуйності особистості створить фундамент музичної культури, здатності до сприйняття мистецтва, сприятиме духовному пошуку гармонії у процесі життєдіяльності та життєтворчості.

Широке коло запитань ставлять і вирішують сучасні дослідники музичної обдарованості: індивідуально-психологічні властивості особистості як підґрунтя музичних симпатій та уподобань; соціально-психологічні чинники, що формують та супроводжують розвиток музичних здібностей, музичного таланту, сприяють реалізації у сфері музичної діяльності.

Піонером створення наукової теорії музично-слухового сприйняття вважають Германа Людвіга Фердинанда фон Гельмгольца. Слід зауважити, що саме його ідеї були потім підхоплені науковцями, а його напрацювання творчо осмислені в працях В. Штумпфа, О. Абрахама, М. Майера, Е. Маха. В. Вундт збагатив музичну психологію використанням методологічного інструментарію експериментальної психофізіології, Г. Ревес дослідив феномен музичної обдарованості. Різні питання та проблеми, пов'язані, в першу чергу, з психологією музичного сприйняття, музичного слуху, музичних здібностей були потім ґрунтовно розроблені в працях відомих музикознавців та психологів (Б.В. Асаф'єв, Б.М. Теплов, В.В. Медушевський, Є.В. Назайкінський, Ю.М. Тюлін, Л.Л. Бочкарьова, В.І. Петрушин, Б.Л. Яворський, Ю.М. Рагс та інші).

У той же час, в цілому царина музичної психології все ще рясніє "білими плямами", а механізми та чинники формування музичних здібностей, особливості розвитку музичної обдарованості, дотепер, по великому рахунку, залишаються неосягнутими.

Мета: емпіричний аналіз психолого-педагогічних особливостей розвитку музично обдарованої особистості.

Завдання дослідження: розглянути сучасні дослідження проблеми розвитку музичної обдарованості; уточнити та поглибити сутність та зміст поняття музична обдарованість та музичні здібності; емпірично визначити складові структури музично обдарованої особистості.

Після довготривалих наукових спроб вивчення феномену музичної обдарованості ґрунтовні дослідження розвитку музично-обдарованої особистості розпочалися лише у XX столітті. На початкових етапах вивчення проблеми значна кількість дослідників схилилась до думки, що в основі музичної обдарованості лежать музичні здібності як вроджені якості особистості, дані самою природою. Згодом музичні здібності посіли окреме місце в психологічній класифікації спеціальних здібностей, а наукові вподобання вчених охопили питання витоків музичності, її структури та природи музичних здібностей [2].

Провідні російські вчені (Б. Теплов, М. Картавцева) під музичними здібностями розуміють музичний слух в усіх його проявах та відчуття ритму, здатність відчувати емоційну виразність звукового руху, спроможність вловлювати малюнок музичного ритму і вміти точно його відтворювати [5]. Згідно класифікації Г. Кірнарської та Г. Ципіна до складових структури музичних здібностей віднесено музичне мислення та музичну пам'ять [1].

За думкою сучасних дослідників, музичні здібності – це індивідуальні психологічні особливості особистості, які зумовлюють сприймання, здатність до виконання та написання музики, а також можли-

вість навчання у цій галузі. У більшій чи меншій мірі вони проявляються майже в усіх людей, а яскраво виражений індивідуальний прояв музичних здібностей визначають терміном музична обдарованість.

Відомий дослідник розвитку музичної обдарованості Б. Теплов об'єднав сукупність музичних здібностей у поняття "музичність" як своєрідний комплекс узагальнених способів музичної діяльності, набутого музичного досвіду, що є необхідним для занять у галузі музики на відміну від будь-якої іншої. Таким чином, музичність трактується як, свого роду, поєднання здібностей та емоційних проявів особистості, які виражаються у музичній діяльності [5].

За думкою дослідників, музичність, у вузькому сенсі цього слова, можна вважати властивістю особистості, яка не співпадає з музичними здібностями, але надає їм особливих якостей. Цю властивість можна трактувати як емоційний відгук на музику, "музичне" сприймання навколишнього світу (В.І. Петрушин); інтуїтивне глибоке і тонке емоційне переживання сенсу мелодії та вміння передати цей сенс в інтонуванні (М.С. Старчеус); тонке і тендітне емоційне реагування на музику, пов'язане зі сприйманням її як якогось далекого сенсу (Б.М. Теплов). Не складно помітити, що у всіх наведених визначеннях музичність пов'язана з емоціями, які, за образним висловом Б.М. Теплова, є змістом музики.

Більше 200 років психологи вивчають природу та структуру музичної обдарованості, проте по цей час не існує єдиного погляду на проблему. Так, сучасні дослідники обирають різні підходи до вирішення означеної проблеми, відповідно дотримуються різних точок зору, кожна з яких певною мірою відображає об'єктивний стан речей і має право на існування.

Існує думка, що музичні здібності пов'язані суто з елементами музичної мови (звук висотний слух, ладове чуття, гармонічний та мелодичний слух), дехто розглядає музичну обдарованість з точки зору суто психічних явищ (слухові здібності), інколи ці параметри поєднуються. Але фактом залишається те, що у різних країнах педагоги-музиканти визначають у структурі музичних здібностей різні властивості слуху і різні психічні процеси [4].

Дослідники виділяють декілька причин таких розбіжностей: по-перше, музична діяльність, як і будь-яка творча діяльність, потребує підключення багатьох інакших здібностей, які можуть по-різному поєднуватись у різних людей, різних ситуаціях, різних видах музичної діяльності; по-друге, з плином часу структура музичних здібностей може змінюватись у залежності від віку, роду музичної діяльності, виду музичного навчання, кількості та якості набутого музичного досвіду. Так, у ході досліджень в різних вікових групах було виявлено різне співвідношення опорних, ведучих і "фонових" компонентів структури музичних здібностей [3].

Варто зауважити, що у музикантів і не музикантів структура музичних здібностей дещо відрізняється. Психологами експериментально доведено, що у музикантів часто виділяються більш тонкі і складні взаємозв'язки між певними психічними властивостями та особливостями індивідуальності, що часто стає фундаментом розвитку індивідуального художнього стилю. Структура музичних здібностей особистості, що займається певною музичною діяльністю, прямо залежить від виду конкретної діяльності та специфіки роботи (наприклад, маємо ми справу із сольним виконавцем чи оркестровим, або зі співаком, інструменталістом чи композитором). Крім того, у випадку інструменталістів, враховується специфіка роботи з тим чи іншим музичним інструментом. Так, у скрипалів чи флейтистів виділяють тонкі градації висоти звуку, в той час як у піаністів вирізняється більш витончений гармонійний і фактурний слух [2].

Дослідниками виявлено таку ж мінливість при порівнянні так званих елементарних, або загальних музичних здібностей та складних, або ж спеціальних. До загальних музичних здібностей відносять: звук висотний слух, відчуття ладу та ритму, а до спеціальних – здібності, притаманні тому чи іншому конкретному виду музичної діяльності (композиторські здібності, виконавські і т. ін.). Загальні музичні здібності створюють умови для належного сприйняття музики у всіх її проявах, в той час як спеціальні музичні здібності надають можливість тонко відчувати форми музики, розрізняти стилі, що діагностує здатність особистості до навчання у сфері музики

Елементарні музичні здібності проявляються значно раніше, швидше починають розвиватися і стабілізуються, в той час як складні прогресують значно пізніше, але набагато швидшим темпом. У процесі онтогенетичного розвитку та набуття музичного досвіду закріплюється все більш щільна залежність між загальними та спеціальними музичними здібностями. Навіть ті якості і функції, що не мають прямого відношення до музичної діяльності, все тісніше пов'язуються між собою та з "музичними" елементами психіки і утворюють нові психічні структури, які психологи визначають поняттям "нові органи здібностей" [4; 5].

Таким чином, з'ясовано, що з розвитком особистості може змінюватись не тільки загальна структура музичних здібностей, а і будова кожної окремої здібності (будь-якого окремого виду музичної пам'яті, слуху чи здатності до інтонування). Вказані зміни досить важко пояснити, так як вони є дуже індивідуальними, тому дослідники поділяють думку, що структур існує стільки ж, скільки і людей: музично обдарованих, чи тих, що просто люблять музику. Також встановлено, що в окремих випадках психічні властивості, які поєднуються, призводять до посилення одна одної; іноді вони компенсують недоліки, а іноді можуть і суперечити одна одній, викликаючи своєрідне взаємо виключення (так, наприклад, в учня ретельне обдумування може допомагати почути певні нюанси мелодії, але також це обдумування може завадити, власне, почути, що в свою чергу гальмує розвиток слуху) [1; 3].

Необхідно звернути увагу на цікавий факт: особливості розвитку музичної обдарованості кардинально по-різному розглядають саме психологи і музиканти, і кожна з таких позицій має науковий сенс. На думку музикантів, безпосередній вплив на розвиток музичної обдарованості має набутий музичний досвід (наприклад, працює музикант із учнями музичної школи, чи з професійними оркестрантами). У той час як психологи визначають в якості чинника розвитку музично-обдарованої особистості вплив конкретного дослідницького завдання

У сучасній вітчизняній психолого-педагогічній літературі обдарованість трактується як своєрідна індивідуальна сукупність здібностей особистості, які надають їй змогу розвиватися і досягати вагомих результатів у тій чи іншій сфері творчої діяльності.

Найвідомішою серед існуючих у сучасному науковому просторі концепцій обдарованості є трьох компонентна модель, яка включає:

- 1) мотивацію особистості до певної діяльності, наполегливість і спрямованість;
- 2) креативність;
- 3) спеціальні здібності, розвинені вище середнього рівні.

Узагальнюючі існуючі у науковому доробку психологічної науки визначення музичної обдарованості, у якості робочого обираємо наступне: музична обдарованість – це своєрідне поєднання музичних здібностей особистості (музичний слух, музично-ритмічне чуття, музичну пам'ять, музичність), індивідуально-психологічних властивостей (емпатія, емоційність, креативність), певного емоційно-психологічного стану та усвідомленої спрямованості до занять музичною діяльністю та мотивації досягнень значних висот у обраній творчій діяльності.

На сучасному етапі розвитку психології музичні здібності та музичну обдарованість доцільно вивчати з позицій комплексного підходу, тому дослідження останніх років почали поєднувати діагностику фізіологічних, психологічних, соціально-психологічних характеристик, а також здійснювати вимірювання компонентів музичності, успішності у навчанні (і загальної, і з музичних дисциплін), особливостей розвитку інтелекту, мотивації діяльності, також деяких особистісних якостей.

З метою емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку музично-обдарованої особистості нами обрано наступні психодіагностичні методики: 16 факторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелла), методика "Шкала емоційного відгуку" (А. Мєграбяна), тест на визначення типу особистості (Г.Ю. Айзенка), методика "Шкала тривожності" (А.М. Прихожан), методика "Визначення типу майбутньої професії" (Є.О. Клімова), опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру (модифікований С.І. Подмазіним).

Загальна вибірка дослідження: 26 музично обдарованих особистостей віком 17–24 років, що активно займаються музичною діяльністю (навчаються у сфері музики, співають та грають на музичних інструментах, займаються композиторською діяльністю).

На констатуючому етапі емпіричного дослідження за результатами відсоткового аналізу отримано показники рівня розвитку складових особистісної структури музично-обдарованих респондентів за 42 шкалами: 10 шкал акцентуації характеру, шкала емоційного відгуку, 17 шкал особистісних характеристик, 5 шкал спрямованості на тип професії, 4 шкали типу темпераменту, 4 шкали видів тривожності: навчальна, особистісна, міжособистісна та загальна, шкала схильності до музичної діяльності.

З метою встановлення ступеню, напряму впливу, значущості зв'язку рівня розвитку складових особистісної структури музично-обдарованих респондентів здійснено кореляційний аналіз за коефіцієнтом кореляції Кендала.

За результатами кореляційного аналізу (на рівні значущості $p = 0,01$) встановлено: прямий зв'язок з професійною спрямованістю "людина – мистецтво" ($r = 0,395$), що свідчить про те, що особистість зі спрямованістю до діяльності, пов'язаної з мистецтвом та творчістю властиво займатись музичною діяльністю. Прямий зв'язок між професійною спрямованістю "людина-мистецтво" та характеристикою "жорстокість – чутливість" ($r = 0,501$), що дозволяє зробити висновок: чим вищі показники розвиненої емпатії, романтизму, співпереживання, тим більша схильність особистості до творчої мистецької діяльності.

Також на рівні значущості $p = 0,05$ виявлено зв'язки основної шкали схильність до музичної діяльності респондентів з наступними характеристиками: обернені зв'язки з тривожно-педантичною ($r = (-0,352)$), збудливою ($r = (-0,385)$), лабільною ($r = (-0,490)$) та нестійкою ($r = (-0,475)$) типами акцентуації характеру. Встановлено, що особистості з означеними типами акцентуації не схильні до занять музичною діяльністю.

Виявлено обернений кореляційний зв'язок з сангвінічним типом темпераменту ($r = (-0,399)$) та прямий зв'язок з меланхолічним ($r = 0,442$). Таким чином, доведено, що особистість з домінуючим сангвінічним типом темпераменту не схильна займатись діяльністю, пов'язаною з музикою, а представники меланхолічного типу – навпаки: чим вище прояв ознак темпераменту, тим більша схильність до музичної діяльності.

Встановлено обернений зв'язок з навчальною тривожністю ($r = (-0,443)$) та з міжособистісною тривожністю ($r = (-0,364)$), що свідчить про те, що особистості з високою навчальною та міжособистісною тривожністю з меншою ймовірністю будуть займатися музичною діяльністю та мати спрямованість до професій творчого характеру.

Спостерігається прямий зв'язок розвинутої здатності до емоційного відгуку та фактором Q3 "самоконтроль" ($r=0,412$). З цього робимо висновок, що високо розвинений самоконтроль, контроль емоцій та точність виконання суспільних вимог прямо корелює з високо розвинутою здатністю до емпатії.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу з'ясовано, що незважаючи на досить тривалу історію розвитку музичної психології, та наявні здобутки у цій сфері наукового знання проблема розвитку музично-обдарованої особистості залишається у колі гостро дискусійних. Уточнено та поглиблено сутність та зміст поняття музичні здібності, музичність, музична обдарованість.

З'ясовано, що музична обдарованість – це своєрідне поєднання музичних здібностей особистості (музичний слух, музично-ритмічне чуття, музичну пам'ять, музичність), індивідуально-психологічних властивостей (емпатія, емоційність, креативність), певного емоційно-психологічного стану та усвідомленої спрямованості до занять музичною діяльністю та мотивації досягнень значних висот у обраній творчій діяльності.

Емпірично (за результатами відсоткового та кореляційного аналізу) визначено структурні складові музично-обдарованої особистості: розвинену емпатію, романтизм, здатність до співпереживання, мотиваційну спрямованість до музичної діяльності, схильність до творчої мистецької діяльності, відсутність навчальної та міжособистісної тривожності, домінуючий тип темпераменту – меланхолічний, обернену кореляцію з тривожно-педантичною, збудливою, лабільною та нестійкою типами акцентуації характеру, високий рівень розвитку емоційного відгуку та креативності.

Використані джерела

1. Кирнарская Д.К. Музыкально-языковая способность как компонент музыкальной одаренности : дис. ... канд. искусствовед. Москва, 1989. 165 с.
2. Тітов С.І. Музична обдарованість та її розвиток. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2004 р. N 19. С. 223-226.
3. Петрушин В.И. Психология и педагогика художественного творчества: Учебное пособие для вузов. Москва, Гаудеамус. 2006. 490 с. (Gaudeamus).
4. Теплов Б.М. Избранные произведения: В 2 т. Москва, 1985. Т.1. 328 с.
5. Теплов Б.Н. Психология музыкальных способностей. Избранные труды: В двух томах. Т. 1. Москва, 1985. 334 с.

Крыворышная О.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF MUSICALLY GIFTED PERSONALITY

According to the results of the theoretical analysis it was found that despite the rather long history of the development of musical psychology and the available achievements in this area of scientific knowledge, the problem of the development of a musically gifted personality could still be considered sharply debatable. The essence and content of the concept of musical abilities are specified and deepened: these are individual psychological peculiarities of the individual, which determine the perception, ability to perform and write music, as well as the possibility of training in this field. To a greater or lesser extent, they are manifested in almost all people, however, the significant individual manifestation of musical abilities define the term musical giftedness. The concept of musicality as the necessary component of the structure of musical talent is considered as a set of generalized methods of musical activity, acquired musical experience and is necessary for studies in the field of music, unlike any other. It is empirically discovered that musical talent is a peculiar combination of musical abilities of a person (acute sense of pitch, good sense of rhythm and music, musical memory, musicality), individual and psychological features (empathy, emotional sensitivity, creativity), certain emotional and psychological state and conscious orientation to engagement in musical activities and motivation for the achievement of significant heights in the chosen creative activity. Empirically (based on the results of the percentage and correlation analysis) the structural components of the musically gifted personality are defined as follows: the developed empathy, romanticism, empathy, motivational orientation towards musical activity, propensity to creative artistic activity, lack of educational and interpersonal anxiety, the melancholic dominant type of temperament, inverse correlation with pedantic anxiety, excitatory, labile and unstable types of accentuation of character, high level of emotional response development and creativity.

Key words: musical giftedness, musical talent, musicality, musically gifted personality, empathy, motivation of achievement, creativity.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.